

KASB-HUNAR TA'LIMIDA O'QUVCHILARNI IJODIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Kasimova Nilufarxon Egamberdiyevna

Farg'ona ICHSHUI kasb-hunar maktabi

Maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kasb-hunar ta'limida o'quvchilarni ijodiy qobiliyatni rivojlantirishning pedagogik muammolari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim tizimi, ijodiy qobiliyat, ananaviy va noananaviy metodlar.*

Mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy hayotida amalga oshirilayotgan tub islohotlar jamiyatimiz oldiga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan bo'lgan ta'lim tizimini yangilash va yosh avlodni zamon talablariga javob bera oladigan barkamol inson etib tarbiyalash, ular ongiga mustaqillik g'oyalarini singdirishdek muhim vazifalarni qo'yimoqda.

Mustaqilligimiz poydevorini mustahkamlash hamda O'zbekistonni buyuk davlatga aylantirishda ta'lim-tarbiya ishlarini oqilona yo'lga qo'yish, yoshlarni zamonaviy ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega. Zero, taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan yetuk, irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan, muayyan kasb-hunarga ega bo'lgan yuksak salohiyatli shaxslar hal etadi.

Inklyuziv ta'lim (inglizcha inclusion - inklyuziya so'zidan) - bu alohida bolaga qaratilgan innovatsion qadam, chinakam insonparvar ta'lim amaliyotini amalga oshirishni anglatadi. «Inklyuziv» yoki «inklyuzivlik» eng to'g'ri atama bo'lib, u quyidagicha talqin qilinadi: bu maktablarni isloh qilish va sinflarni istisnosiz barcha bolalarning ehtiyojlari va talablariga javob beradigan tarzda qayta qurish»¹.

Inklyuzivlik (inclusion so'zidan - kiritish) jamiyatdagi barcha fuqarolarning, birinchi navbatda, jismoniy rivojlanishida nuqsonlari bor fuqarolarning ishtiroki darajasini oshirish jarayonidir.

Rasmiy ravishda «inklyuziv ta'lim» atamasi Salaman deklaratsiyasida alohida ehtiyojli shaxslarning ta'lim sohasidagi tamoyillari, siyosati va amaliyoti va Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya bilan mustahkamlangan. Ushbu hujjatlarda inklyuziya har bir shaxsning farqlari va xususiyatlarini qo'llab-quvvatlaydigan islohot sifatida belgilanadi.

Inklyuziv ta'lim jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, lingvistik yoki boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar, barcha bolalar uchun ta'lim sifatida talqin etiladi.

Bunday ta'limning maqsadi nogiron bolalarni ijtimoiy ajratishni va ularning bolalar bog'chasi jamoasi, maktab hayotida ishtirok etish imkoniyatini rad etish, boshqacha qilib aytganda, maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlar turli

¹ Nabiyeva, G. A. (2021). Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiya olishlari. Scientific progress, 7(5).

xilligini hisobga olgan holda barcha o'quvchilarning ta'lim olishdan teng foydalanishini ta'minlashdir.

Inklyuziv ta'lim samaradorligini belgilovchi shart-sharoitlar majmuasi orasida integrativ ta'limni tashkil etishning innovatsion modellarini, ta'limni tashkil etishning yangi shakllari va usullarini izlash va sinovdan o'tkazish alohida o'rin tutadi. Inklyuzivlik nogiron bolalarni ta'lim muhitini, maktab muhitini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish, shu jumladan ta'lim jarayonini isloh qilish yo'li bilan o'qitish muammosini hal qilishni o'z ichiga oladi.

Hozirgi kunda ko'plab davlatlar qatori O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim va tarbiya olishlari uchun imkoniyatlar yaratib kelinmoqda va bunday insonlar va bolalarning haq-huquqlari qonun hujjatlari bilan mustahkamlab qo'yilgan va himoya qilinmoqda.

Imkoniyati cheklangan bolalar musiqa, ijodiy qobiliyatini oshirish, rassomchilik, tasviriy san'at, kulolchilik, jismoniy tarbiya va sport, kompyuter, tikuvchilik hamda boshqa maktabdan tashqari to'garaklar bilan qamrab olinadi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limda o'qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etiladi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni xotirasi yaxshiligini hisobga olib, alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishga e'tibor berilsa kelajakda o'z o'rnini topishiga zamin bo'ladi. Shuning uchun hozirgi kunda maxsus va ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktablarda imkoniyati cheklangan o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashga katta e'tibor berilmoqda. Buning natijasida ixtisoslashtirilgan maktablarda musiqiy to'garaklar tashkil qilinmoqda.

Imkoniyati cheklangan aksariyat o'quvchilarni uy ta'limida o'qiganligini hisobga olgan holda, musiqiy to'garaklar rahbarlari aynan shu toifadagi shaxslar bilan ishlash tajribasi borligi, ta'lim jarayonida maqsadga erishishda qo'l keladi. Lekin uy ta'limida o'qib, ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktabida tahsil olayotgan imkoniyati cheklangan o'quvchilar ko'pi hozir kunda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatyaptiki, o'quvchilar fanlarni o'zlashtirish qiyinday, lekin xotiralar yaxshiligini hisobga olib ularni ijodiy qobiliyatlarini oshirishligi xaqida xulosaga keldik.

Muammoni hal qilishning asosiy yo'llaridan biri ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarga asoslangan alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirish va joriy etishdan iboratdir.

Alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirish, ularni qiziqtirish ijodiy faoliyati oshirish hamda ushbu muammolari hal qilishda yangi adabiyotlar hozirda dolzarb bo'lib kelmoqda.

Ijodkorlik o'rganishning muhim jihati hisoblanadi. Ijodkorlik tufayli o'quvchi o'rganishga ijobiy munosabatda bo'ladi va uning o'rganishi yanada qiziqarli bo'ladi. Ijodkorlik sabab o'quvchi passiv ma'lumotni mahsulotga aylantirish orqali faollashtiradi. Yoshlikdan egallangan ijodkorlik tufayli insonlar kundalik hayotidagi muammolarni osonlikcha hal qila oladilar va balog'at yoshida samaraliroq harakat etuvchi darajasida bo'lishadi. Bu ta'limning asosiy maqsadlaridan biri: o'quvchilarni kelajak hayoti uchun yaxshi jihozlash va ularni samarali fuqarolar qilib tarbiyalash.

Shu sababli, ayni vaqtda respublika o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi, bu borada faol qo'llaniladigan shakl, metodik vositalar hamda ularning ahamiyatiga e'tibor berilmoqda.

O'quvchilarga samarali fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Suqrot dan to hozirgi kungacha ta'lim sohasida katta o'zgarishlar ro'y bergan bo'lsa-da, o'quvchilarga fikrlash qobiliyatini berishga intilish har doim ta'limning o'zigidan joy olgan.

Ijodkorlik oddiy ta'rifga ega bo'lgan tushuncha emas. Ijodkorlik — bu shaxsning asl mahsulot yoki yechim topish istagi. Istak va tasavvur hissi ijodkorlikning asosiy so'zlaridir. Sternberg va Lubart (1998) fikrlariga ko'ra, faqat ijodkorlik uchun o'ziga xoslik yetarli emas. Torrance (1988) esa ijodkorlikni quyidagicha ta'riflagan: "Qiyinchiliklar, muammolar, ma'lumotlardagi bo'shliqlar, yetishmayotgan elementlar, qandaydir qiyshiq narsalarni sezish jarayoni: bu kamchiliklar haqida taxmin qilish va gipotezalarni shakllantirish; bu taxmin va gipotezalarni baholash va tekshirish; ehtimol ularni qayta ko'rib chiqish va qayta sinovdan o'tkazish va nihoyat natijalarni e'lon qilish".

O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va bunda foydalaniladigan metod va vositalar mavzusi ham bundan mustasno emasdir.

O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va bunda foydalaniladigan metod va vositalardan o'quvchilarning turli sharoitlarga moslashish, jamiyatni hurmat qilish, g'oyalarga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishi ham kutiladi. Ma'lumki, XXI asrdagi muhim ko'nikmalar o'quv faoliyatida kuchaytirilishi kerak bo'lgan maxsus ko'nikmalarni o'z ichiga oladi, ya'ni tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlar, muammolarni hal qilish, metabillash, muloqot qobiliyatlari, hamkorlik, innovatsiyalar, ijodkorlik va axborot savodxonligi kabi yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlaridir.

Hozirgi davrda o'quvchilarning biror-bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq bo'lgan evristik va muammoli ta'lim o'quv-biluv jarayoniga faol kirib kelmoqda. V. Karimova o'z tadqiqotlarida ilmiy faoliyatni ushbu uch turi amalga oshirilganda shaxsning unga mos bo'lgan sifatleri²:

- o'quvchilar tomonidan tashqi olamni kuzatish jarayonida zarur bo'ladigan sifatleri;

- o'quvchilar uchun faoliyatning ijodiy mahsulini yaratish sharoitlarini ta'minlovchi ijodiy faoliyat sifatleri;

- o'quvchilar bilish faoliyatini tashkil etganda uning oldingi ikki holatda: bilish va ijod holatida ko'rinadigan sifatleri namoyon bo'lishini ko'rsatib o'tadi.

Yuqorida sanalganlarni e'tibordan chetda qoldirmagan holda, o'quvchilarning ijodiy faolliklarini shakllantirishda abstrakt-deduktiv metodidan foydalanish samaraga qaratiladi deyish mumkin. Negaki, bunda o'rganiladigan tushuncha uchun ta'rif tayyor ko'rinishda oldindan konkret misol va masalalar yordamida tushuntirilmasdan kiritiladi.

O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda foydalaniladigan an'anaviy hamda zamonaviy shakl, metod va vositalar bilish metodlari bilan

² Muminova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. T., 1995

qiyoslanganda o'ziga xos xususiyat namoyon bo'ladi. Bu shundan iboratki, o'qitish jarayonida yangi ilmiy haqiqatni kashf qilish emas, balki olgan bilimlarini ijodiy o'zlashtirish vazifasi hal qilinadi. Muammoli ta'lim orqali o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish:

O'qitishda muammoli ta'limdan foydalanish ham o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda va ijodiy faoliyatni shakllantirishda samarali hisoblanadi. O'quvchilarning biror-bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq bo'lgan ta'lim metodlaridan evristik yoki tadqiqotchilik metodlari bilan birga o'quvchilarni ijodiy fikr «laboratoriyasi»ga olib kiradigan jarayon ham asosiy ahamiyatga egadir. Muammoli ta'lim shu jihatdan bir qancha afzalliklarga ega:

- u o'quvchilarni mantiqiy, ilmiy, didaktik, ijodiy fikrlashga o'rgatadi;

- u o'quv materialini ishonarli qiladi, bu bilan bilimlarning e'tiqodga aylanishiga ko'maklashadi.

- u odatda, ancha ta'sirchan bo'lib, chuqur intellektual his-tuyg'ular, shu jumladan ko'tarinki ruh hissini, o'z imkoniyatlari va kuchiga ishonch tuyg'usini

vujudga keltiradi, shuning uchun u o'quvchilarni qiziqtiradi, o'quvchilarda ilmiy bilishga jiddiy qiziqishni tarkib toptiradi.

O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish masalasi hamisha ahamiyatli bo'lgani singari bu jrayonlarda foydalaniladigan shakl, metod va vositalar ham doimiy ravishda o'z ahamiyatiga egadir.

Zamonaviy pedagogik hamjamiyatda alohida ehtiyojga bilan kasallangan bolalarning iqtidorini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash mavzusi kamdan-kam hollarda to'garak ishi orqali ko'rib chiqiladi.

Qo'shimcha ta'limda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish orqali alohida extiyoj bilan kasallangan bolalarning iqtidorini ijtimoiylashtirish muammosini hal qilishning zamonaviy tendensiyalariga alohida e'tibor qaratmoqchiman.

Hozirgi vaqtda iqtidor tushunchasi muammosi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu, birinchi navbatda, jamiyatning bir tomondan g'ayrioddiy ijodiy shaxsga bo'lgan ehtiyoji, boshqa tomondan, individual shaxslarning xatti-harakatlarining nostandart xususiyatlarini rad etish, tushunmaslik bilan bog'liq. Shunday qilib, iqtidorli qobiliyatli bolalar uchun raqobatbardosh ustunlikka ega

bo'lish zamonaviy atrof-muhitning noaniqligi sharoitida jamiyatga moslashish qiyin bo'lib chiqadi.

Hamma biladiki, bolaning o'z vaqtida va muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi deviant xatti-harakatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, odamlar bilan muloqotda psixologik muammolarni to'xtatadi, kelajakdagi fuqarolarning o'zini o'zi anglashiga hissa qo'shadi. Sotsializatsiya jarayonida bolalar jamiyatdagi xatti-harakatlarning asosiy xususiyatlarini o'rganadilar. Aynan ta'lim tashkilotlari o'quvchilar bilim, ko'nikma va ko'nikmalarga ega bo'lgan ijtimoiy institutdir⁶.

Maktab davri bolaning ijtimoiy munosabatlar dunyosiga kirishi, uning ijtimoiylashuvi jarayoni uchun juda muhimdir. Ijtimoiy tajriba bola tomonidan muloqotda olinadi va unga yaqin atrof-muhit tomonidan taqdim etiladigan turli xil ijtimoiy munosabatlarga bog'liq. Bolaning oldingi avlodlar tomonidan to'plangan

umuminsoniy tajribani o'rganishi faqat birgalikdagi faoliyatda va boshqa odamlar bilan muloqotda bo'ladi.

Har bir ta'lim muassasasi va uning rahbarlari ushbu toifadagi bolalar uchun uning rivojlanishi va ijobiy natijasining asosiy omili to'g'ridan-to'g'ri ta'lim jarayoni ekanligini, bu o'quv jarayoniga ichki motivatsiya uchun asosiy ekanligini professional ravishda tushunishlari kerak. O'qituvchilar tarkibi alohida extiyojga o'quvchi bola uchun ijobiy ta'lim muhitini yaratishi kerak³. Bizning fikrimizcha, imkoniyati cheklangan o'quvchilari bo'lgan ta'lim muassasasining shiori turli xil shakllar, ta'lim usullaridan ijobiy ta'lim natijalari va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishish orqali bo'lishi kerak.

Bugungi kunda zamonaviy ta'limda ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash o'quvchilarga hayot muhitidagi ijtimoiy-pedagogik muammolarini hal qilishda profilaktika va tezkor yordam ko'rsatishga qaratilgan faoliyatdir.

Bizning fikrimizcha, bu uzluksiz jarayon sifatida qo'shimcha ta'lim alohida extiyojga muhtoj o'quvchilarning iqtidorini ochib berishda eng qulay pozitsiyaga ega, chunki u o'qishni tugatish uchun belgilangan muddatlarga ega emas va ketma-ket bir bosqichdan ikkinchisiga o'tadi⁴.

O'qituvchisi faoliyatining individual va shaxsiy asoslari aniq o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqtlari potensialidan foydalanish va qo'shimcha ta'limning asosiy vazifalaridan birini hal qilish - bolaning iste'dodini uning individualligining keng spektrda aniqlash, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Ta'lim muassasada to'garaklar, tadbirlar, ijodiy faoliyatni oshirish markaz ishida ishtirok etish orqali ijodiy, iqtidorli shaxsni rivojlantirish orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarr uchun qo'shimcha shug'ullanishda o'qituvchi tomonidan individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqishda psixologik va pedagogik tushunishni shakllantirishning zamonaviy muammolarini xal qilish.

Bugungi kunda imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan qo'shimcha tarzda shug'ullanishda ta'lim beruvchi o'qituvchilar tomonidan individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqishda psixologik va pedagogik tushunishni shakllantirish muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Muammo shundaki, o'quvchining to'garaklar, qo'shimcha kurslar orqali ijodiy, iqtidorli shaxsni qo'shimcha rivojlantirish uchun sharoit yaratish orqali o'quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir to'g'risida xabardorlik hali paydo bo'lmagan.

Shuni ham ta'kidlaymizki, bugungi kunda qo'shimcha ta'lim o'qituvchilari tuzatish didaktikasi to'g'risida etarli ma'lumotga ega emaslar, ularning ish me'yoriy hujjatlar, ushbu toifadagi o'quvchilar bilan sog'liqni saqlash darajasi bo'yicha darslarni tashkil etish bo'yicha ko'rsatmalar mavjud emas.

Xulosalar. Bugungi kunda ilmiy jarayonlarda iqtidorli o'quvchi nafaqat rivojlanishning bir qator parametrlari bo'yicha tengdoshlaridan oldinda, balki bu tengdoshlaridan sifat jihatidan farq qiladigan bola. U tengdoshlaridan «yaxshiroq» yoki «yomonroq» emas, lekin u sifat jihatidan boshqacha. Iqtidor faqat doimiy harakatda va rivojlanishda mavjud bo'lib, u turg'unlik va o'z-o'zidan qoniqishga toqat qilmaydi

⁴ Kislitsina I.K. "Inklyuzivnoye obrazovaniye-obrazovaniye dlya vsekh" (osnovniye ponyatiya i kratkiy obzor mejdunarodnogo opita) sozdano pri podderjke yevropeyskogo soyuza. Tashkent, 2004

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nabiyeva. G. A. (2021). Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiya olishlari. *Scientific progress*, 7(5).
2. V. Yo'ldasheva, S. Usmonova, F. Jumaboeva. *Pedagogika texnologiya asoslari. O'quv qo'llanma.* -T. 2004. -140 bet
3. Muminova L.R., Ayupova M.Yu. *Logopediya.* T., 1995
4. Zokirov, S. I., Sobirov, M. N., Tursunov, H. K., & Sobirov, M. M. (2019). Development of a hybrid model of a thermophotogenerator and an empirical analysis of the dependence of the efficiency of a photocell on temperature. *Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers*, 15(3), 49-57.
5. Горовик, А. А., & Турсунов, Х. Х. У. (2020). Применение средств визуальной разработки программ для обучения детей программированию на примере Scratch. *Universum: технические науки*, (8-1 (77)), 27-29.
6. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). TA'LIM TIZIMIDA KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNI INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALAR. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(5), 990-993.
7. Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. *Scientific Impulse*, 1(2), 535-537.
8. Hamidullo o'g'li, Tursunov Hojiakbar, and Boymuratov Erkin Kamolovich. "IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI." *Scientific Impulse* 1.7 (2023): 648-653.